

ŠTRUKTURALIZMUS A PSYCHOLÓGIA

IVAN ŠÍPOŠ, OLGA ÁROCHOVÁ, Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

ŠÍPOŠ, I., ÁROCHOVÁ, O., Structuralism and Psychology. *Filozofia* 32, 1977, No 2, p. 178—183.

The paper analyzes the influence of structuralism upon psychology. Structuralism, attempting to hide its idealistic agnosticism, fetishized the notion of structure, field, gestalt, system, model. In spite of the experimental fertility of gestaltism it failed in elucidating the substance of perception, thinking, forgetting. Informative proceedings, e. g., showed that the notion of "good shape" can be reduced to the principle of redundancy. In the developmental psychology of the structural conception, represented by Piaget, it contains a suggestion of a certain non-dialectical rigidity in isolating the development of thinking from the social and biological development. The Moreno structures represented by his sociometry contain in their theoretical conception the micro- and macrostructures obviously a defence of bourgeois society. The use of his method for the less pretentious interpretations remains, though, in the inventory of psychological methods, concretely in social psychology. A similar principle applies to the notion of role. Also the contemporary model proceedings are of heuristic value, but they profess — in broad generalizations — all negatives of philosophical structuralism, namely the replacement of phenomenon, relation by substance.

Vo svojich východiskách i konečných syntézach sa filozofia stáva dominantou každej vedeckej disciplíny. Osobitne výrazne to platí pre psychológiu, ktorá sa od filozofie autonomizovala v historicky zanedbateľnom čase, no stačila už svojím obsahovým a metodologickým zacielením obsiahnuť široké spektrum rozprestierajúce sa od formalizovaných matematických a logických prístupov, cez biologické, sociálne a vývinové akcenty až ku konštruktu normálnej, jedinečnej a neopakovateľnej osobnosti. Jaroševského vymenúvanie Watsonových diád (1, s. 38—40) ilustruje tieto peripetie psychológie lepšie ako čokoľvek iné: objektivizmus-subjektivizmus, determinizmus-indeterminizmus, empirizmus-racionalizmus, funkcionalizmus-štrukturalizmus, mechanizmus-vitalizmus, statika-dynamika a pod. Človek by sa takmer nazdal, že dejiny filozofie sú vlastne dejinami psychológie. Ako každá veda aj psychológia má svoj imanentný vývin; uvedené skutočnosti však naznačujú, ako je iluzórne nielen tvrdenie, ale aj úsilie o „čistú“ vedu, o stabilné princípy. Metodologické prístupy dialektického materializmu vedecky presne objasňujú príčiny márnosti takýchto úsilí.

Strach z vedeckej analýzy ontologickej podstaty javov materiálneho sveta viedol buržoázných filozofov oddávna k vytváraniu takých filozoficko-metodologických prístupov, ktoré by zatemnili vzťah podstatného a vedľajšieho, základného a odvodeného. Tak aj štrukturalizmus v úsilí zakryť svoj idealistický agnosticizmus povýšil úroveň analýzy

vzťahov na úroveň analýzy podstaty, fetišizoval pojem štruktúry, poľa, geštaltnu, systému, súčasne však z tejto úrovne zámeny javu za podstatu chcel nastroľovať rozhodujúce hypotézy, teórie a riešenia.

Pojem geštaltnu bol v porovnaní s asocianistickým atomizmom metodologicky plodný. Znamená organizovaný celok, ktorý nemožno odvodíť z vlastností jeho častí. Podľa Jaroševského [1, s. 224] bol tento nový prístup predpokladom toho, aby sa experiment preorientoval na odhalenie obrazových štruktúr alebo celkov vo vedomí a aby nastal nutný odklon od introspekcie. Experimentálny ošoh priniesli geštaltní najmä v oblasti percepcie. Modelová predstava o percepčnom poli a jeho transformáciách nahradila predstavu o elementoch vedomia. Generalizácia poznatkov z percepčnej oblasti neuspela. Už len napr. zavedenie globálnej metódy čítania — vhodnej pre angličtinu — do škôl v Československu ukázalo jej naprostú nevhodnosť pre naše podmienky. Chápanie myslenia ako vhľadu zas neobjasňovalo mechanizmy intelektu. Objasnenie zabúdania transformáciou stopy neodolalo však závažnej teoretickej kritike. Experimenty ukázali, že pamäťové stopy sa časom síce stávajú čoraz menej primeranými pôvodnej udalosti, no prejavil sa iba minimálny náznak progresívnej zmeny v nejakom určitom smere. (2) Informačné prístupy ukázali, že princípy dobrého tvaru sa dajú redukovať na princíp nadbytočnosti. Isté princípy tvarovej psychológie sa dnes dajú uplatniť pri analýze organizácie pamäti pomocou taxonomických, sémantických alebo pojmových kategórií. V protiklade ku geštaltnom sa však nepredpokladá vrodená tendencia organizovať, ale dôvodí sa vplyvom predchádzajúcej jazykovej skúsenosti.

V oblasti vývinovej psychológie plne rozvinul štruktúrne metodické postupy J. Piaget vo svojej genetickej epistemológii. Cieľom genetickej epistemológie je určiť genézu pojmov v ontogenéze človeka, sledovať dynamiku procesov poznania ako vzťahu medzi subjektom a objektom na rôznych vekových stupňoch. Poznanie je aktívna činnosť subjektu, ktorá pôsobí aj spätne na subjekt a tento v priebehu svojho vývinu mení. Vývin poznávacích procesov má formu štadiálnu, pričom nižší štruktúrny systém je transformovaný na vyšší. Vývin inteligencie prebieha tiež takýmto štadiálnym procesom asimilácie a akomodácie, a tak sa dá hovoriť už o inteligencii na senzoricke-motorickej úrovni. (3)

V najranejšom genetickom štádiu má činnosť dieťaťa podobu biologickej adaptácie a až v najvyšších štádiách ontogenézy dosahuje myslenie matematicko-deduktívny charakter, ktorého štruktúry popisuje logika. Pritom však Piaget neredukuje logiku ani noetiku na psychológiu, ale vymedzuje každej špecifickú oblasť. Rozdiel medzi logikom a psychológom Piaget vyjadruje takto: logik postupuje ako geofyzik, keď deduktívne konštruuje priestor, kým psychológ pripomína fyzika, ktorý meria priestor skutočného sveta. [4, V. kap.] Ešte výstižnejší je výrok Piageta, že logika je axiomatika rozumu a psychológia inteligencie je experimentálna veda o ňom.

Piaget sa dištancuje aj od celostnej (Gestalt) psychológie, i keď sa v mnohých smeroch uplatňujú spoločné východiská, najmä v argumentácii proti asociatívnym smerom. V interpretácii geštalťistov tzv. „duševné stavy“ nikdy nie sú vytvárané syntézou, príp. asociáciou elementov, ale sú to vždy totality od počiatku organizované v celostnej štruktúre. Podľa geštalťistov sú však tzv. „zákony organizácie“ a tzv. „tvarové konštanty“ rovnaké a nemenné na všetkých vekových stupňoch. Piagetove kritické experimenty však ukázali, že aj tieto vnemové konštanty podliehajú vekovej premennej podobne ako iné psychické funkcie.

Podľa Piageta nie je možné štruktúru oddeľovať od funkcie v biologickom slova zmysle. Týmto postupom zaviedol Piaget do pojmu štruktúry aj pojem samoregulácie. (5, s. 67)

Štruktúrno-genetické metodické princípy v interpretácii psychických funkcií sú veľmi blízke štruktúrno-systémovým metódam, ktoré sú základom modelovania myšlienkových procesov. Nedostatkom Piagetovej štruktúrnej metódy v porovnaní s marxisticko-dialektickými metodickými prístupmi je, že izoluje „poznávací rozum“ od sociálneho a biologického vývinu, od konkrétnych podmienok životného prostredia a preceňuje výsledky laboratórnych experimentov.

Do sociálnej psychológie vniesol pojem štruktúry Moreno. Domnieva sa, že východiskom napätí a konfliktov v sociálnej sfére je nezhoda sociálnej mikroštruktúry a makroštruktúry. Pod makroštruktúrou chápe formálne, oficiálne zjavné vzťahy medzi ľuďmi, pod mikroštruktúrou vzťahy skryté, vnútorné. Čím je medzi nimi väčšia nezhoda, tým sú sociálne konflikty ostrejšie. Podľa Morena (6) je riešenie konfliktov spoločnosti v rukách sociometriky, ním vyvinutej metódy na zisťovanie sociálnej štruktúry. Tento názor naivne a nevedecky ignoruje základné triedne rozpory kapitalistickej spoločnosti. Psychologický pojem sociálnej štruktúry sa tu extrapoluje do politicko-triednej oblasti, ktorá tvorí celkom odlišnú úroveň. Súčasne treba povedať, že sociometrická metóda je v psychológii nosná. Sovietski psychológovia ju napr. používajú pri výskume mikroštruktúry brigád komunistickej práce a J. L. Kolominskij (7, s. 426—447) zisťuje, že čím je kolektív na vyššej úrovni a čím sa lepšie organizuje spoločná činnosť, tým viac je štruktúra vzájomných osobných vzťahov v kolektíve v zhode s jeho organizačnou štruktúrou.

Iný prístup sociálnej psychológie k osobnosti a jej socializácii je prostredníctvom rolovej štruktúry. Rolou sa chápe tá forma sociálneho správania, ktorá sa konajúcemu javí primeranou vzhľadom na požiadavky a očakávania členov jeho skupiny. Socializácia sa takto dá chápať ako realizácia subjektívnej roly v jej maximálnej aproximácii k objektívnej role, inštitucionalizovanej normatívne v systéme. (8, s. 137—142) Pojem roly implikuje dva dôležité psychologické problémy. Prvý z nich je orientácia v podnetovej štruktúre, aby si daný jednotlivec osvojil po-

žadované formy správania a začlenil ich do daných súvislostí podľa existujúcich noriem. Druhý je problém jednotlivca ako osobnosti a jej realizácie subjektívnej roly čiže socializácie. Krech a kol. (9) sa nazdávajú, že na utváraní organizácie a štruktúry spoločnosti sa bežne zúčastňuje aspoň niekoľko rôznych spôsobov triedenia ľudí:

1. podľa veku a pohlavia,
2. podľa biologických alebo rodinných zoskupení,
3. podľa povolania,
4. podľa priateľstva a záujmov,
5. podľa postavenia.

Jednotlivé aspekty teórie rol sú pri empirickej analýze sociálnej podmienenosti človeka osožné a môžu pomôcť rozšíriť inventár výskumného pracovníka o cenné prístupy a umožniť mu poodhaliť príčiny niektorých javov, akým je napr. rolový konflikt. Pokúšať sa však teóriou rol objasniť celú dynamiku individuálneho alebo skupinového života je nadmerným a neprípustným redukcionizmom, zámenou javu za podstatu. Viacerí buržoázni sociológovia a sociálni psychológovia sa usilujú zahmlíť marxistické prístupy k javom sociálneho života a rolové objasnenia považujú za univerzálne a všeobecné. McGregor (9) napr. konštatuje, že rola vymedzená kapitalistickým systémom robotníkovi poskytuje iba minimum možností, aby si mohol uspokojiť svoje potreby spolupatričnosti, vážnosti a sebauplatnenia. Vymedzenie rol vždy zachytáva iba zakonzervovanú momentálnu situáciu a pri plnom akceptovaní teórie rol každé progresívne úsilie, každá revolúcia by bola nepatričná a škodlivá. Presne v tomto smere hodnotí tradičné sociálne ritualizované štruktúry aj hlavný súčasný ideológ agresivity, etológ Lorenz. (10, s. 21—100) V konečných dôsledkoch vedie rolová teória ku konformizmu so sociálnou realitou a k hlásaniu triedneho zmieru. Ani z hľadiska teórie osobnosti nie je možné ignorovať všetko to osobné, individuálne, špecifické, čo sa do pojmu roly nevmetie a čo vo forme novátorstva, originality, tvorivosti, nekonvenčnosti, revolučných tradícií tvorí najcennejšie stránky osobnosti. Chápanie osobnosti ako uzavretej štruktúry je typickým dôsledkom filozofie štrukturalizmu.

Súčasný systémový a modelový prístup majú taktiež svoju heuristickú hodnotu, pri širokých zovšeobecneniach prejavujú však všetky negatíva filozofického štrukturalizmu. Modelovanie použil už Sečenov (1, s. 94), keď pri znázornení automatickej regulácie životných procesov mu ako vzor slúžil regulátor tlaku parného stroja, a tak sa analógiou medzi reflexným a psychickým aktom priblížil k poodkrytiu základných štruktúrnych osobitostí psychického aktu. Psychológia využíva najmä funkčné modely, ktoré umožňujú imitovať reálne existujúci systém simulovaných princípov jeho organizácie. Pokiaľ je aproximácia reálneho systému modelom dobrá, dá sa očakávať aj účinná predikcia. Mnohé psychologické modely (napr. v oblasti pamäti) používajú však zväčša iba blokové schémy, kde reálnu funkciu predstavuje často iba názov

bloku. V každom prípade je každý model zjednodušením reálnej štruktúry a nezriedka je iba jej vzdialenou analógiou. Psychológia sa nevyhýba ani matematickým modelom, v ktorých súbor formalizovaných postulátov vytvára všeobecný pracovný rámec na objasnenie reálnych vzťahov. Treba si však uvedomiť, že formálny opis nehovorí zväčša nič o vnútornej podstate skúmaného objektu. Pri extrémnej formalizácii sa psychický jav stráca, zostáva vzorec. Zrejma je tu analógia s modernou fyzikou, kde sa jej buržoáznym filozofickým interpretátorom „stratila“ hmota.

Interfunkčný výskum v psychologických vedách, zameraný na psychickú reguláciu správania, ako to formuluje D. Kováč [11], vyjadruje základné princípy dialektickomaterialistickej metódy. Len systémový prístup k psychologickým javom má všeobecnoformálny charakter. Nevymedzuje predmetno-obsahový aspekt daného psychického javu. Predmetné pripojenie napr. poznávacích funkcií k podstate materiálneho sveta objasňuje sa až ich regulačnou funkčnosťou. Tu sa prax stáva kritériom pravdy. Materiálne podnetové prostredie nevystupuje v štruktúre psychického odrazu ako amorfný zhluk podnetov a signálov. Marxizmus odhalil determináciu fylogenetického vývinu ľudského vedomia spoločenskovo-robnou praxou. Marxisticky orientovaní psychológovia aplikujú tento princíp aj na skúmanie ontogenézy, pričom najdôležitejším vysvetľujúcim pojmom sa stáva pojem činnosť. Činnosť subjektu je zdrojom ontogenetického programu, ktorý zaručuje účelnú orientáciu a optimálnu reguláciu jeho správania. Inštrumentálny a sociálny charakter činnosti je potom základný determinant ľudskej psychiky. Činnosťou sa subjekt zmocňuje objektívnej reality, interiorizuje ju, mení na špecifickú psychickú reprezentáciu. Tak vznikajú psychické štruktúry ako odraz reálnej podstaty. Štruktúrna metóda je iba určitým aspektom dialektickej metódy, skúmajúcej štruktúry v organickej jednote s materiálnym a kultúrnym prostredím a konkrétnou činnosťou jedinca. Prínos niektorých aspektov štruktúrnych a systémových prístupov je naozaj možný len pri rešpektovaní a tvorivej aplikácii materialistickej dialektiky. (pozri 12)

LITERATÚRA

1. JAROŠEVSKIJ, M. G.: Psychológia v XX. storočí. Pravda, Bratislava 1975.
2. ŠÍPOŠ, I.: Psychológia pamäti. SPN, Bratislava (v tlači).
3. PIAGET, J. — INHELDEROVÁ, B.: Psychologie dítěte. SPN, Praha 1970.
4. PIAGET, J.: Psychologie intelligence. SPN, Praha 1966.
5. PIAGET, J.: Štrukturalizmus. Pravda, Bratislava 1971.
6. ŠÍPOŠ, I. — KOLLÁRIK, T.: Sociálna psychológia práce. Práca, Bratislava 1975.
7. KOLOMINSKIJ, J. L.: Nekotoryje eksperimentalnye dannye dlia kritiki sociometrii. In: Problemy obščestvennoj psichologii. Moskva 1967.
8. HELUS, Z.: Osobnost a role. In: K problému psychologie osobnosti. ČSAV, Praha 1967.

9. KRECH, D. — CRUTCHFIELD, R. S. — BALLACHEY, E. L.: Človek v spoločnosti. SAV, Bratislava 1968.
10. LORENZ, K. Z.: Vrozené základy učení. In: O biologii učení. Praha 1974.
11. KOVÁČ, D.: K integrácii v psychológii. In: Príspevky k všeobecnej psychologickej teórii a metodológii. Psychodiagn. a didaktické testy, n. p., Bratislava 1975.
12. SIRÁCKY, A.: Marxizmus a štrukturalizmus. Téma prednášky. Bratislava 1976.

СТРУКТУРАЛИЗМ И ПСИХОЛОГИЯ

Иван Шипош, Ольга Арохова

В статье анализируется влияние структурализма на психологию. Структурализм, стремясь скрыть свой идеалистический агностицизм, фетишизировал понятия структуры, поля, гештальта, системы, модели. Несмотря на экспериментальную плодотворность гештальтизма, ему не удалось объяснить сущность восприятия, мышления, забывания. Информационные подходы, например, показали, что понятие «хорошей формы» можно свести к принципу редундантности. В психологии развития структурное понимание, представленное прежде всего Пиаже, содержит намек на определенную недиалектическую ригидность в том, что изолирует развитие мышления от социального и биологического развития. Структуры Морено, представленные его социометрией, в своей теоретической концепции микро- и макро-структуры явно содержат защиту буржуазного общества. Использование его метода для менее сложных интерпретаций остается, однако, в инвентаре психологических методов, особенно в социальной психологии. Аналогичное касается понятия роли. И современные модельные подходы имеют эвристическую ценность, однако при широких обобщениях проявляют все отрицательные стороны философского структурализма, особенно замену явления, отношения сущностью.

STRUKTURALISMUS UND PSYCHOLOGIE

Ivan Šipoš, Olga Árochová

Im vorliegenden Artikel wird der Einfluss des Strukturalismus auf die Psychologie untersucht. Bemüht seinen idealistischen Agnostizismus zu verdecken, fetschisierte der Strukturalismus Begriffe wie Struktur, Feld, Gestalt, System, Modell. Trotz der experimentellen Fruchtbarkeit des Gestaltismus gelang es ihm nicht das Wesen der Wahrnehmung, des Denkens, des Vergessen zu erklären. Informative Stellungnahmen zeigten z. B. dass der Begriff der „guten Gestalt“ auf das Prinzip der Redundanz reduziert werden kann. In der Entwicklungspsychologie beinhaltet die, besonders durch Piaget repräsentierte strukturelle Auffassung eine Andeutung undialektischer Rigidität in dem Sinne, dass sie die Entwicklung des Denkens von der sozialen und biologischen Entwicklung trennt. Morenos Strukturen vorgestellt durch seine Soziometrie verbergen in ihrer theoretischen Konzeption der Mikro- und Makrostruktur augenscheinlich eine Verteidigung der bürgerlichen Gesellschaft. Die Anwendung seiner Methode für minder anspruchsvolle Interpretationen bleibt jedoch auch weiterhin im Inventar psychologischer Methoden, insbesondere der sozialen Psychologie. Ähnliches gilt auch für den Begriff der Rolle. Auch die gegenwärtigen Modelle besitzen einen heuristischen Wert, doch bei einer breiten Verallgemeinerung kommen alle Nachteile des philosophischen Strukturalismus zum Vorschein, besonders die Verwechslung von Erscheinung und Verhältnis als Wesen.